

Válka, Miroslav

Vývoj bádání a odborná literatura

In: Válka, Miroslav. *Homo faber : tradiční zemědělství a lidová výroba v českých zemích z pohledu etnologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 91-96

ISBN 978-80-210-7112-4; ISBN 978-80-210-7115-5 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131127>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. VÝVOJ BĀDÁNÍ A ODBORNĀ LITERATURA

Vzhledem k tomu, že lidová výroba hrála důležitou roli jako jeden ze zdrojů obživy lidových vrstev, vytváří pramennou základnu úřední sumáře v souvislosti se zdaňováním rustikálu. Cenné údaje přináší z poloviny 18. stol. tereziánský katastr, jehož statistické údaje byly z hlediska lidové výroby vyhodnoceny pro oblast Čech archivářem Zdeňkem Martínkem v jednom ze svazků *Etnografického atlasu*.³⁰⁰

Od poloviny 19. stol. sledují výrobu Obchodní a živnostenské komory. Z vydávaných statistických přehledů si můžeme udělat představu nejen o rozsahu a charakteru např. domácí výroby, ale také o jejich proměnách v souvislosti s vývojem techniky a industrializace země.³⁰¹ Také ke světové výstavě ve Vídni r. 1873 historik **Beda Dudík** (1815–1890) publikoval v katalogu souborné údaje umožňující získat představu o profilu lidové výroby na Moravě před výraznou industrializací země, k níž došlo koncem 19. stol.³⁰² Stejně tak velké české výstavní podniky na konci 19. stol. se problematice lidové výroby nevyhnuly. Národopisná výstava československá 1895 přiblížila lidovou výrobu v rámci výstavní dědiny i speciálních expozic; v reprezentativním výstavním sborníku povšechný text o lidové výrobě koncipoval Josef Kafka.³⁰³

Vzhledem k tomu, že se jednotlivými druhy lidové výroby živily v některých regionech velké skupiny obyvatel, zabývaly se uvedenou problematikou odborné práce ekonomů, právníků a také kulturních historiků, které nás zajímají především, protože řešily otázky terminologické a systematiku lidové výroby. Jednou z otevřených otázek byl vztah lidové výroby k lidovému umění. Dekorované artefakty z oblasti lidové výroby byly formující se národopisnou vědou klasifikovány jako lidové umění a vrcholný doklad výtvarného citu lidu. Vztah mezi jednotlivými druhy výtvarných aktivit v rámci lidové pospolitosti řešil jako jeden z prvních německý umělecký historik Alois Riegl.³⁰⁴ Otázkami systematiky se zabýval německý historik a národohospodář **Karl Bücher** (1847–1930),³⁰⁵ který se sice orientoval na středověké řemeslo, ale jeho systematika byla uplatněna jako základní forma třídění materiálu také v rámci lidové výroby.³⁰⁶ Odborné národopisné studium lidové výroby na konci 19. stol. probíhá v souvislosti s výzkumem materiální kultury a jeho výsledky publikoval Zíbrtův *Český lid*. Dějiny řemeslné

300 MARTÍNEK, Z.: *Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha 2000.

301 *Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Österreich*. I. Die Heimarbeit in Böhmen. Wien 1900; II. Die Heimarbeit in Mähren, Schlesien, Galizien und der Bukowina. Wien 1901.

302 DUDÍK, B.: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren*. Brünn 1873.

303 KAVKA, J.: Zaměstnání lidu. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha [1897], s. 207–214.

304 RIEGL, A.: *Volkskunst, Hausfleiß und Hausindustrie*. Berlin 1894.

305 BÜCHER, K.: *Vznik národního hospodářství. Šest přednášek*. Praha 1897.

306 WOITSCH, J.: Málo známé kořeny klasifikace rukodělné výroby. *Národopisný věstník* XXI (63), 2004, s. 11–19.

výroby v českých zemích ve středověku a raném novověku zpracovali kulturní historikové **Zikmund Winter** (1846–1912)³⁰⁷ a **Čeněk Zíbrt** (1864–1932).³⁰⁸ Se zaměřením na oblast Šumavy osídlené převážně německým etnikem popsal zdejší „domácí průmysl“ Josef Blau (1872–1960).³⁰⁹

V období po 1. světové válce v nových politických a společenských podmínkách samostatného československého státu se badatelský zájem soustředil na Slovensko, kde tradiční kultura a lidová výroba byly živé a hrály důležitou roli v životě obyvatelstva, na rozdíl od industrializovaných českých zemí. Došlo k sjednocení legislativy vytvořením živnostenského zákona pro Slovensko a Podkarpatskou Rus. V meziválečné době působili na Slovensku Antonín Václavík (1891–1959) a Josef Vydra (1884–1959). Oba se zasloužili o odborné zpracování problematiky svým literárním dílem i praktickými kroky. Slovenský národohospodář **Peter Zaňko** analyzoval problematiku lidové výroby z hlediska ekonomického, jako formu zaměstnání a zdroj obživy. Součástí práce jsou definice používaných slovenských termínů, systematika a druhová různorodost výrob doplněná statistickými údaji k r. 1930, z nichž lze detailně poznat profil lidové výroby na Slovensku.³¹⁰ Český teoretik, ředitel pražského družstva Dorka **Theodor Pistorius** řešil organizační a legislativní otázky. Na základě cest do Norska a Švédska se snažil aplikovat severské zkušenosti na domácí poměry, což se podařilo realizovat až po II. světové válce.

Podrobný přehled etnografické literatury vydané k problematice lidové výroby od doby Národopisné výstavy přináší ve své *Příručce lidopisného pracovníka* (1936) Drahomíra Stránská.

Vývoj bádání po II. světové válce a založení ÚLUV

Založení Ústředí lidové a umělecké výroby v r. 1945 a jeho vzorkových dílen bylo provázáno publikačními aktivitami, které se snažily formulovat ideové zásady nové organizace a přiblížit její výrobní profil. Tyto myšlenky formuloval ing. **Vladimír Bouček** (1901–1985) v časopise *Věci a lidé*, který se orientoval na otázky průmyslového výtvarnictví, současnou bytovou a oděvní kulturu a možnosti využití tradiční lidové kultury.³¹¹ Také T. Pistorius, jako ministerský pracovník, řešil nově koncepční otázky lidové výroby v návaznosti na zahraniční zkušenosti.³¹² Podpora, které se lidové výrobě

307 WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*. Praha 1906; WINTER, Z.: *Řemesla a živnosti 16. věku v Čechách*. Praha 1909.

308 ČENĚK ZÍBRŤ (1864–1932). Bibliografická příloha Národopisné revue č. 26. Sestavil M. Melzer. Strážnice 2012.

309 BLAU, J.: *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst*, 2 sv. Prag 1917, 1918.

310 ZAŇKO, P.: *Domácka výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1931.

311 BOUČEK, V.: Co a jak můžeme začlenit z tradiční lidové výroby do současného života. *Věci a lidé* 6, 1954, s. 6–86; BOUČEK, V.: O tradiční lidové výrobě a veřejné péči o ni. *Věci a lidé* 3, 1951–1952, s. 289–320; BOUČEK, V.: *Minulost a přítomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji*. Gottwaldov 1957; BOUČEK, V.: *Rukodělná práce v moderní hmotné kultuře*. *Umění a řemesla* 1958, s. 4–9; BOUČEK, V.: *Výtvarník a lidová umělecká výroba*. *Umění a řemesla* 1959, s. 46–52.

312 PISTORIUS, T.: *Lidová a umělecká výroba*. Praha 1946.

v poválečné době dostalo, měla ideologické pozadí. Jak se dovídáme ze sborníku *Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě* (1953), do nově budované kultury, národní formou a socialistickou obsahem, měla být organicky včleněna i tradiční umělecká výroba, ze které se za kapitalismu staly odvětví domácí výroby.³¹³

Vedle výrobní a komerční složky mělo Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV) také dokumentační složku, která zajišťovala výzkum a publikování výsledků, jako jeden z předpokladů revitalizace rukodělných technologií. V oddělení byli zaměstnání vysokoškolsky vzdělaní etnografové, kteří podle své specializace prováděli terénní výzkumy na různých místech českých zemí. Vzniklá dokumentace se ukládala do archivu ÚLUV a výsledky byly publikovány formou monografií v ediční řadě „Technologie lidové výroby“ a odborných časopisech, které ÚLUV vydával. Starší periodikum *Věci a lidé* vycházelo v letech 1947–1954, novější *Umění a řemesla* od r. 1956.

První monografickou práci připravily Helena Šenfaldová a Arnoštka Eberhardová z oblasti přírodních pletiv,³¹⁴ další Jiřina Langhammerová o výročních výzdobných artefaktech³¹⁵ a Jaroslava Zastávková k problematice lidové výšivky.³¹⁶ Ještě na konci osmdesátých let vydala v této ediční řadě obsáhlou monografii o lidovém textilu Jitka Staňková, vědecká pracovnice Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, jejíž dílo dokumentuje spolupráci obou institucí.³¹⁷ Řadu koncepčních a materiálových prací publikoval J. Jančář.³¹⁸

V jubilejním roce 30. výročí svého založení ÚLUV vydal v několika jazykových mutacích reprezentační publikaci *Lidová umělecká výroba* (1975),³¹⁹ která měla prezentovat umělecké a technologické krédo organizace a na konkrétních výrobcích ukázat profil produkce. V úvodní historiografické části je nastíněn obraz tradiční lidové výroby a umění v prostředí předindustriální vesnice a teoretické zásady, které ideově formovaly produkci ÚLUV. Vlastní výrobky jsou představeny formou katalogu.

Vedle etnografů zaměstnaných v ÚLUV se problematikou lidové výroby zabývali odborní a vědečtí pracovníci akademických ústavů a na vysokých školách. Vedle již zmíněné J. Staňkové to byl **Vladimír Scheufler** (1922–1995), přední československý teoretik lidové výroby a keramolog.³²⁰ Vedle celé řady časopiseckých článků a studií publikova-

313 HASALOVÁ, V.: Úvod. In: *Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě*. Praha 1953, s. 5–9.

314 EBERHARDOVÁ, A. – ŠENFALDOVÁ, H.: *Sláma a orobinec*. Uh. Hradiště 1970.

315 LANGHAMMEROVÁ, J.: *Zvykoslovné předměty*. Praha 1979.

316 ZASTÁVKOVÁ, J.: *Technologie stehů lidové výšivky*. Praha 1981.

317 STAŇKOVÁ, J.: *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava*. Praha 1989.

318 JANČÁŘ, J.: Lidová umělecká výroba v současnosti. *Národopisné aktuality* 17, 1980, s. 281–286; JANČÁŘ, J.: Lidová výroba a její vývojové proměny. *Slovenský národopis* 29, 1981, s. 112–122; JANČÁŘ, J.: *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice 1988; JANČÁŘ, J.: Co s rukodělnými tradicemi? *Národopisná revue* 3, 1993, s. 21–24; JANČÁŘ, J.: Tradice a současnost lidové rukodělné práce v České republice. *Národopisná revue* 9, 1999, s. 123–128; JANČÁŘ, J.: Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice. *Český lid* 91, 2004, s. 204–219.

319 RABAN, J. (ed.): *Lidová umělecká výroba*. Praha 1975.

320 *Vladimír Scheufler (1922–1995)*. Bibliografická příloha *Národopisné revue* č. 23. Sestavil M. Válka. Strážnice 2009.

ných v *Umění a řemeslech, Českém lidu* i jinde V. Scheufler zpracoval kapitolu o lidové výrobě do syntézy *Lidová kultura*, která byla vydána jako jeden ze svazků *Československé vlastivědy* (1968). Pouze část věnovanou lidovému textilu zpracovala J. Staňková. O další syntetický pohled na lidovou výrobu, ovšem jen na základě moravského materiálu, se pokusil **Josef Jančář**, pracovník ÚLUV a později ředitel Slováckého muzea v Uherském Hradišti. Jeho *Lidová rukodělná výroba na Moravě* (1988)³²¹ zahrnuje historiografický úvod a profil některých oblastí lidové umělecké výroby, v nichž zúročil své zkušenosti terénního pracovníka ÚLUV a předchozí publikační časopisecké aktivity.³²²

Jiný druh syntézy zpracoval V. Scheufler. Na základě statistických údajů konce 19. stol. vyhodnotil teritoriální rozšíření jednotlivých druhů lidové výroby podle použitého materiálu do druhého svazku *Etnografického atlasu* pod názvem *Domácká výroba v českých zemích* (1991).³²³ Vedle kartografické části je atlasové dílo provázeno obsáhlým komentářem, který zahrnuje jak souborné informace o výzkumu lidové výroby v českých zemích, tak údaje o regionálních formách výroby.

Spolu se základním výzkumem se někteří autoři věnovali popularizaci problematiky, jako tomu bylo v případě autorské dvojice **Miroslava Janotky** a **Karla Linharta**.³²⁴ Zaměřili se na řemesla, která sledují od středověkého období až po protoindustriální výroby, jako bylo uhlířství ad. Názornost výkladu se opírá o obrazovou výzdobu seriálového (komixového) charakteru. V obsáhlém seznamu použité literatury nechybí ani literatura etnografická.

Z historiků se touto problematikou zabýval v poválečné době Josef Janáček, ikonografické doklady shromáždila publikace *Homo faber* (1967) Václava Husy a kol., další poznatky lze z hlediska každodennosti a různých společenských vrstev hledat v *Dějinnách hmotné kultury*, jež vycházejí pod redakcí Josefa Petráně od r. 1985.

Po r. 1989 v souvislosti se zrušením ÚLUVu se uzavírá proud odborné literatury z produkce této instituce. Vydávání rukodělných řemeslných technologií se ujímají soukromá nakladatelství, jako je GRADA, která ve svém nakladatelském plánu má ediční řadu *Umění, kultura, řemesla*. V rámci ní vyšly publikace o košíkářství,³²⁵ kovářství,³²⁶ drátenictví³²⁷ ad., ovšem jen popularizačního charakteru.

Na základě svých terénních výzkumů z 50. let 20. stol. vydal etnograf zlínského muzea **Karel Pavlišťík** monografii o domácké výrobě dřevěného zemědělského nářadí, dopravních prostředků a domácího náčiní z oblasti Podřevnicka, v Hostýnských a Vizovických vrších.³²⁸ Dokumentační materiál shromáždil u posledních nositelů

321 JANČÁŘ, J.: *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice 1988.

322 Josef Jančář. Bibliografická příloha Národopisné revue č. 7. Strážnice 1996.

323 SCHEUFLER, V.: *Domácká výroba v českých zemích*. Etnografický atlas 2. Praha 1991.

324 JANOTKA, M. – LINHART, K.: *Zapomenutá řemesla*. Praha 1984; JANOTKA, M. – LINHART, K.: *Řemesla našich předků*. Praha 1987.

325 MARKOVÁ, G.: *Košíkářství*. Praha 2005.

326 FROLEC, I.: *Kovářství*. Praha 2004.

327 VONDRUŠKOVÁ, A.: *Drátenictví*. Praha 2002.

328 PAVLIŠTÍK, K.: *Domácká výroba dřevěného nářadí a náčiní na Podřevnicku*. Zlín 1993.

domáckého zpracování dřeva před jeho zánikem, na základě kterého mohl proniknout k podstatě technologie a obsáhnout detailně celý výrobní profil uvedeného výrobního okruhu, jehož počátky souvisí s robotní povinností vyrábět šindel pro pozemkovou vrchnost. Dílo lze hodnotit jako kvalitní a dokumentačně neobyčejně obsažné.

Rekapitulovat současný stav etnografického bádání v oblasti lidové výroby a řemesel se pokusily dva semináře uspořádané Městským úřadem a Národopisnou společností ve spolupráci s dalšími organizacemi v západočeském Měčíně. Přednesené referáty byly publikovány v konferenčním sborníku³²⁹ a v *Národopisném věstníku* 2004.

Syntetizující údaje k problematice lidové výroby v českých zemích obsahuje kompendium *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007), které je výsledkem kolektivní práce etnografů z akademické i muzejní sféry a které završilo národopisnou etapu ve vývoji oboru a etablovalo českou etnologii na mezinárodním poli.³³⁰ Hesla z oboru lidové výroby zpracovali zejména V. Scheufler (terminologie, keramologie), J. Staňková (lidový textil), H. Šenfěldová (přírodní pletiva) a M. Válka (dřevo).

Na výzvy UNESCO k ochraně kulturního dědictví reagovalo Ministerstvo kultury ČR několika projekty, jejichž řešení postupně naplňoval Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. Jeden z uvedených projektů dokumentoval rukodělné výrobní technologie a vedle videozáznamů zahrnuje skriptu s popisem technologie zasazené do širších historických souvislostí.³³¹ Vedle J. Jančáře se na jejich vzniku podíleli další autoři. Jiný projekt, *Nositelé tradice lidových řemesel*, umožňuje od r. 2007 ocenit lidové výrobce po splnění daných kritérií. Medailony oceněných přináší publikace redigovaná Martinem Šimšou.³³² Pramenný materiál ze svého archivu vydává Česká národopisná společnost.³³³

Literatura

DUDIK, Beda: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Mähren*. Brünn 1873; RIEGL, Alois: *Volkskunst, Hausfleiß und Hausindustrie*. Berlin 1894; BÜCHER, Karl: *Vznik národního hospodářství. Šest přednášek*. Praha 1897; WINTER, Zikmund: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*. Praha 1906; WINTER, Zikmund: *Řemesla a živnosti 16. věku v Čechách*. Praha 1909; BLAU, Josef: *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst*. 2 sv. Prag 1917, 1918; ZAŤKO, Peter: *Domácka výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1931; PISTORIUS, Theodor: *Lidová a umělecká výroba*. Praha 1946; HASALOVÁ, Věra (ed.): *Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě*. Praha 1953; BOUČEK, Vladimír: *Minulost a pří-*

329 TYKAL, R. (ed.): *Domácka výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Měčín 2000.

330 BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I–3*. Praha 2007.

331 *Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice*. Strážnice 1997 – dosud.

332 ŠIMŠA, M. (ed.): *Nositelé tradice lidových řemesel I*. Strážnice 2007.

333 DRÁPALA, D. (ed.): *Tradiční rukodělná výroba. Lidová kultura v pracích dopisovatelů České národopisné společnosti I*. Praha 2013.

tomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji. Gottwaldov 1957; RABAN, Josef (ed.): *Lidová umělecká výroba*. Praha 1975; JANOTKA, Miroslav – LINHART, Karel: *Zapomenutá řemesla*. Praha 1984; JANOTKA, Miroslav – LINHART, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987; JANČÁŘ, Josef: *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice 1988; SCHEUFLER, Vladimír: *Domácká výroba v českých zemích*. Etnografický atlas 2. Praha 1991; PAVLIŠTÍK, Karel: *Domácká výroba dřevěného nářadí a náčiní na Podřevnicku*. Zlín 1993; MARTÍNEK, Zdeněk: *Řemeslná, domácká a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha 2000; BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1. Biografická část*. Praha 2007; DRÁPALA, Daniel (ed.): *Tradiční rukodělná výroba. Lidová kultura v pracích dopisovatelů České národopisné společnosti I*. Praha 2013.